

Шрагіна Л.І., Меєрович М.Й. Теорія розвитку штучних систем як методологія аналізу соціально-економічних проблем глобалізації // Міжнародна колективна монографія «СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: заради чого? яким чином? і з яким результатом?» С. 164-172.

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: заради чого? яким чином? і з яким результатом?

3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІОГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

3.1. Теорія розвитку штучних систем як методологія аналізу соціально-економічних проблем глобалізації (Шрагіна Л.І., Меєрович М.Й.)

— Я впевнений, що людство в цілому йде в напрямку підвищення рівня свободи. Це не означає, що у нас не буде відкатів назад чи стрибків в сторону; це не означає, що отримана політична свобода для кожного буде особистою свободою в євангельському сенсі. Але те, що йде звільнення людського духа і, можливо, людської поведінки, хоч в моральному сенсі це амбівалентний процес, для мене не підлягає сумніву.
Мирослав Марінович

Науковий підхід до глобалізації як до процесу, що охоплює всі соціально-економічні сфери життєдіяльності людства, вимагає перш за все відповіді на питання: «А чи закономірний цей процес?» І якщо «Так», то «Як він виник, за якими законами протікає, куди направлений і до чого приведе? І чи можна його усвідомлено використовувати в конструюванні соціальної реальності?»

Визначаючи сукупність методів зміни стану і властивостей соціальних об'єктів в процесі зміни соціальної ситуації в певному заданому напрямі як соціальну технологію, В. І. Подшивалкіна підкреслює, що технологізація соціологічної діяльності означає не лише усвідомлене регулювання, пропонуване наукою, але, і це головне, **осмислення і розуміння феномену впорядкованості в соціальних системах, що самоорганізуються** (вид. Л.Ш., М.М.) (Подшивалкіна, 1997).

Людська спільнота виникла як потреба окремих людей забезпечити собі більш надійну можливість вижити і створити сприятливіші умови існування. Потреба у виробництві продуктів харчування, інструментів для полювання і обробки землі, предметів побуту привели до створення економіки. Потреба захищати себе і свою територію – до необхідності створити систему «держави». Потреба встановити відповідні взаємини між членами співтовариства по вертикалі і по горизонталі – до появи соціальних інститутів. А щоб швидше розвиватися за рахунок передачі від покоління до покоління нагромадженого досвіду – до створення системи освіти. В цілому створюється структура, в якій всі елементи (а кожен з них – теж досить складна система!) взаємозв'язані.

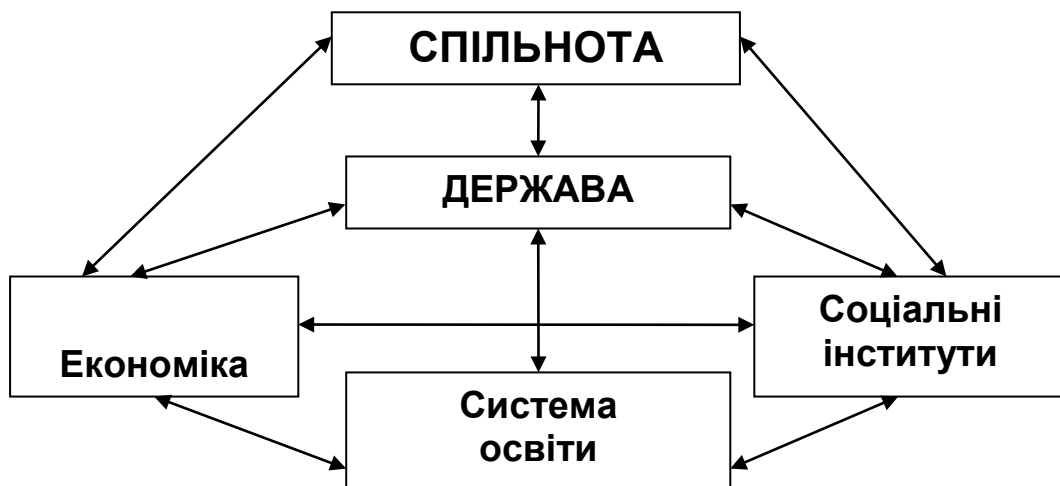

Рис. 3.1. Суспільство як штучна система

Але з часом всі елементи цієї системи розвиваються – і по лініях системних зв'язків тягнуть за собою розвиток інших елементів. Як це відбувається і куди в цілому направлений розвиток? І яка значущість системних зв'язків – тобто якою мірою зміна одного з елементів системи впливає на зміну інших елементів?

Для виявлення причин економічних, політичних, соціальних криз і сил, які приводять в рух суспільство, застосуємо функціонально-системний підхід і закони розвитку штучних систем. Ефективність такого підходу для аналізу технічних систем показав Г. С. Альтшуллер, сформулювавши в 1956 р. постулат ТРВЗ (теорії рішення винахідницьких завдань): розвиток технічних систем відбувається за об'єктивно існуючими законами, ці закони можуть бути виявлені і використані для вирішення технічних проблем і прогнозування розвитку систем (Альтшуллер, 1979). Пізніше Г. С. Альтшуллер висловив припущення, що відповідно до законів ТРВЗ з'являються і розвиваються не лише технічні, а будь-які штучні системи (Первый семинар для разработчиков ТРИЗ – Петрозаводск-80. // Журнал ТРИЗ, 1997, № 1, С.19-25).

В 90-і роки минулого сторіччя автори даної роботи підтвердили це припущення і показали, що базові закони ТРВЗ (Альтшуллер, 1979) відповідають загальним принципам розвитку, та сформулювали основи ТРШС – теорії розвитку штучних систем.

Визначивши штучні системи (ШС) як системи, що створені людиною в процесі творчої діяльності для виконання певних функцій, об'єктом дослідження розглянемо процес їх розвитку. Предмет дослідження – причини і об'єктивні закономірності цього розвитку. Мета – виявлення цих закономірностей і створення методології пошуку найбільш ефективних рішень проблемних ситуацій. Методи – аналіз процесу зміни штучної системи як *продукту* творчої діяльності.

Загальна схема розвитку ШС виглядає, відповідно до ТРШС, так: **потреба**, що виникає у людини, призводить до необхідності **створити об'єкт**, що задовольняє цю потребу за допомогою **виконання своєї основної функції**. Щоб створити цей об'єкт, потрібно задати йому **принцип дії** – використати емпіричні або теоретичні знання законів природи, які забезпечать виконання основної функції. Виникає **конструкція** об'єкту – ШС, що задовольняє людину на даному етапі його розвитку. Але у людини **виникають нові потреби**, і до існуючої ШС він починає пред'являти **нові вимоги**, які вона вже задовольнити не може. Виникає **протиріччя** між потребами людини і можливостями існуючої ШС, яке в загальному випадку може бути дозволене лише за рахунок вживання нового принципу дії. Для цього **потрібні нові знання**, вони втілюються в нову конструкцію. Але виникають нові потреби, і ланцюжок повторюється...

Аналіз результатів цих змін будь-якої штучної системи дозволяє, по аналогії з основним законом ТРВЗ, сформулювати **основний закон ТРШС: розвиток штучної системи підкоряється об'єктивним законам і завжди направлений у бік підвищення рівня її ідеальності – з точки зору людини, яка створила і користується цією системою** (Меерович, Шрагіна, 2004, Прил. № 1; Меерович, Шрагіна, 2000).

А тепер проаналізуємо розвиток елементів спільноти, представлених на рис. 3.1. Почнемо з економіки, але пам'ятатимемо, що основна складність такого аналізу – в наявності зв'язків між елементами і, відповідно, взаємозалежності в їх розвитку.

Економіка.

Економіка як штучна система – це сфера діяльності людини по виробництву і розподілу матеріальних благ, що задовольняють всі основні потреби людини (з врахуванням форми цієї діяльності). Її поява пов'язана з потребою збільшити шанси людини на виживання, а основна функція – створення предметів для праці і побуту. Принцип дії: обробка природних об'єктів. До складу системи входять природні об'єкти (надалі – ще і штучні об'єкти, у тому числі інформація), виробники предметів і взаємовідносини між ними. Після створення перших предметів виникли нові вимоги: удосконалити ці предмети, щоб вони виконували свою основну функцію краще – більш продуктивно. Це призвело до виникнення протиріччя між можливостями системи і новими вимогами до неї: існуючий рівень знань виробників і стосунків між ними недостатній для створення досконаліших предметів. Для вирішення протиріччя (зміни принципу дії) і створення нової конструкції необхідно підвищити рівень знань виробників і змінити стосунки між ними. Поява нових предметів і їх використання призводить до потреби створити ще досконаліші предмети.

За ознакою «основний продукт, виробництвом якого зайнята максимальна кількість населення», розвиток економіки прийнято розподіляти на три етапи:

1. Сільськогосподарський – виробництво продуктів харчування.
2. Промисловий (індустріальний) – виробництво машин і механізмів.
3. Інформаційний – виробництво ідей і технологій.

«Чим держава багатіє», з робіт Адама Сміта знав вже Євгеній Онегін. Але за минулі двісті з гаком років основне джерело багатства країн трансформувалося з природних ресурсів (сировини) і напівфабрикатів в нові ідеї і технології, що дозволяє говорити про **зростання інтелектуалізації продукту виробництва** і тим самим – про підвищення рівня його ідеальності (рис. 3.2).

Аналіз цих етапів дозволяє зробити висновок: розвиток економіки, у тому числі розширення асортименту продуктів виробництва – при виникненні нових потреб – йде шляхом підвищення продуктивності праці за рахунок створення нових технологій і їх вдосконалення.

Але наявність такого чітко орієнтованого ланцюжка неминуче наводить на питання: а чи закінчений цей розвиток? І якщо «ні» – яким може бути наступний етап? Чи можна його спрогнозувати? «Структурна еволюція суспільних продуктивних сил відбувається в одному напрямі», вважає професор Києво-Могилянської академії В. Е. Хмелько і прогнозує наступний етап – людинотворчий: «виробництво і відтворення людини як творчої особи!» (Тертычный, 2003, С.20).

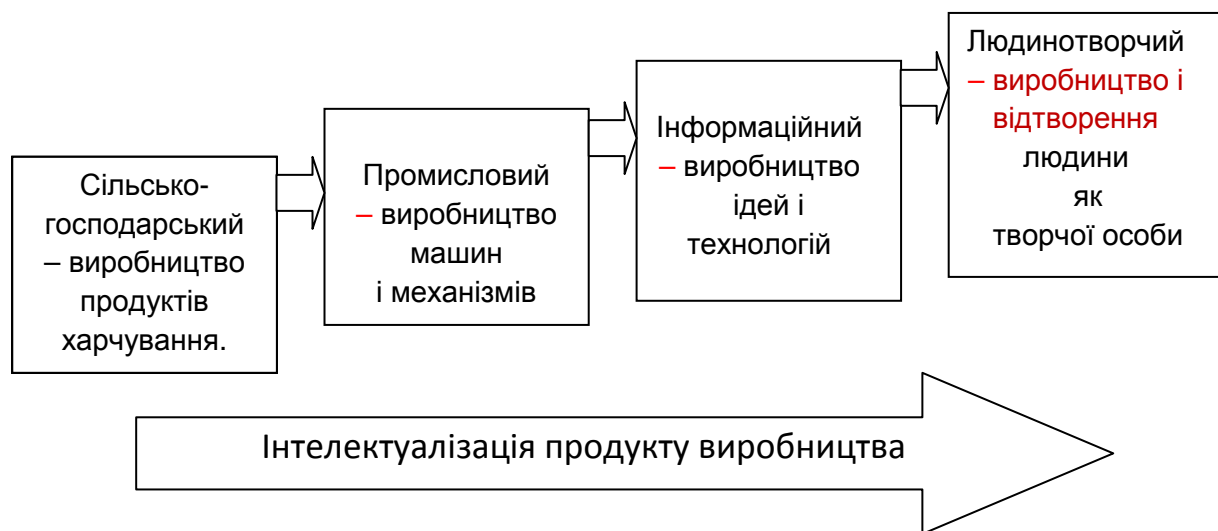

Рис. 3.2. Етапи розвитку економіки

Економіка – еволюціонуюча система, людина в цій системі – єдиний елемент, що активно діє, тому для аналізу необхідно враховувати і суб'єктивні чинники.

Звернемо увагу на такі аспекти: щоб підвищити продуктивність праці, потрібно або запровадити нову технологію, або змінити мотивацію працівника. Щоб працівники вміли використовувати нові, досконаліші технології – потрібно підвищувати рівень їх інтелектуалізації, що може забезпечити лише система освіти.

Змінити ж мотивацію працівника можна або матеріальним, або моральним стимулом, що приводить до підвищення рівня його свободи.

Звідси висновок: якщо у фундаменті політики – економіка, то у фундаменті економіки – психологія! Феодальні стосунки прийшли на зміну рабовласництву і, у свою чергу, поступилися своїм місцем капіталістичним зовсім не з любові до ближнього: все зростаюча конкуренція – основний двигун ринкової економіки – вимагає постійно підвищувати продуктивність праці, якість продукції, що випускається, та знижувати її собівартість. Далекоглядний Генрі Форд, запустивши на початку ХХ століття конвеєр для прискорення збирання автомобіля, будував своїм робітникам котеджі і об'єкти соціальної інфраструктури...

І наслідок: накопичення певного обсягу нових знань і появи «критичної» кількості людей, здатних втілити ці знання в технології, веде до зміни взаємовідносин між власником засобів виробництва («господарем») і працівником і відбувається (теж в точній відповідності з основним законом ТРШС) зміна економічних формацій і форми державної влади (рис. 3.3).

Вписати замість знака питання назву чергового етапа пропонуємо самим читачам... Якщо виникнуть ускладнення – подивитись, що відбувається «У французькому місті Кашані» (<http://www.tdk.ru/articles/voevodova/text0001.htm>).

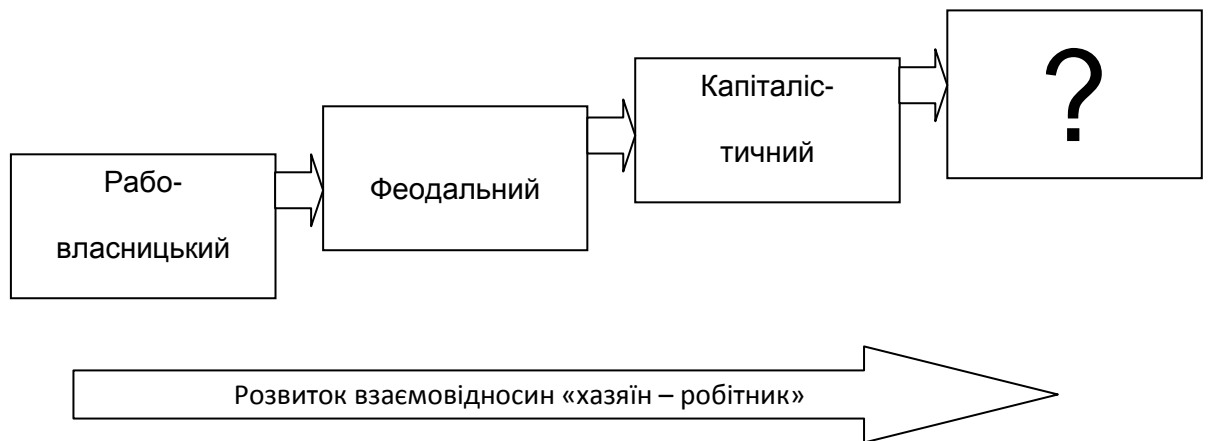
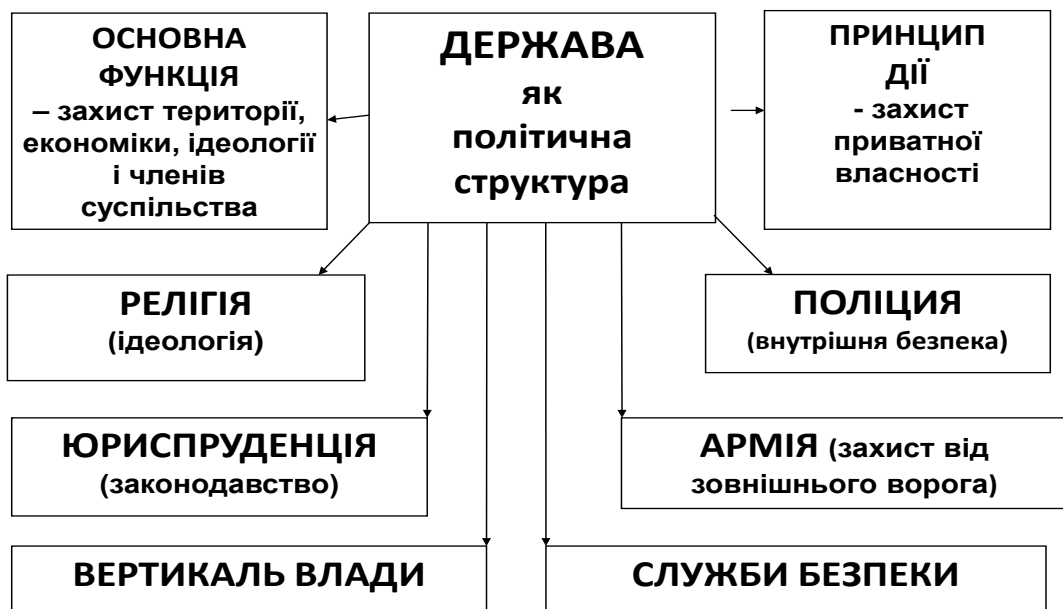

Рис. 3.3. Зміна економічних формацій

Держава

Держава як штучна система – це організаційна система управління суспільством, що має в своєму розпорядженні спеціальний апарат примусу та є виразником волі і інтересів панівного класу і частини населення.

2

Рис. 3.4. Держава як штучна система

Потреба в створенні держави виникла як подальша форма розвитку суспільства з основною функцією – захист території, економіки, ідеології і членів співтовариства. Принцип дії держави як системи – захист приватної власності, і більшість елементів, що цю систему складає, виконує допоміжні функції. Так, потребу в ідеологічній основі суспільних стосунків забезпечувала релігія. Щоб перевести загальноприйняті усередині суспільства норми поведінки і традиції в однозначні правила (закони), створюється юриспруденція; для збереження ідеології і забезпечення виконання законів – служби безпеки і поліція; для захисту від зовнішніх ворогів – армія. І при зростанні кількості членів суспільства і розширенні території їх мешкання виникає потреба в адміністративно-територіальному розподілі і вертикалі влади.

Іншими словами, при створенні держави як системи соціум з самого початку орієнтувався не на позитивні особистісні якості членів співтовариства і зовнішнього середовища, а на негативні, і заклав в структуру держави «запобіжні елементи» для усунення їх проявів. І принцип цей зберігається до теперішнього часу: так, наприклад, для боротьби з корупцією в лавах правоохоронних (!) органів не усуваються причини її появи, а створюється відділ по боротьбі з нею!

Г. Моргентгау визначав поняття «влада» як «контроль однієї людини над свідомістю і діями інших людей» (Моргентгау <http://grachev62.narod.ru/tmo/chapt04.html#s1>). Еволюцію форм влади як апарату насильства держави над більшою частиною населення доктор психологічних наук В. І. Пістрій розподіляє

на три основні етапи, і кожен подальший як метод дії більш досконаліший. Так, на першому етапі суб'єкт А має владу над суб'єктом Б в таких межах, в яких він може змусити його робити те, що Б при жодних інших обставинах не зробив би. На другому етапі суть дій влади – перешкодити Б в реалізації власної свободи дій. І на третьому – суб'єкт А таким чином обмежує рамки політичного процесу, що під публічний розгляд потрапляють лише ті питання, які є для нього відносно безпечними (Пістрій, 1998).

Спрогнозувати наступний етап нескладно. Один з варіантів описали А. і Б. Стругацькі в повісті «Населений острів» ще в кінці 60-х років XX століття...

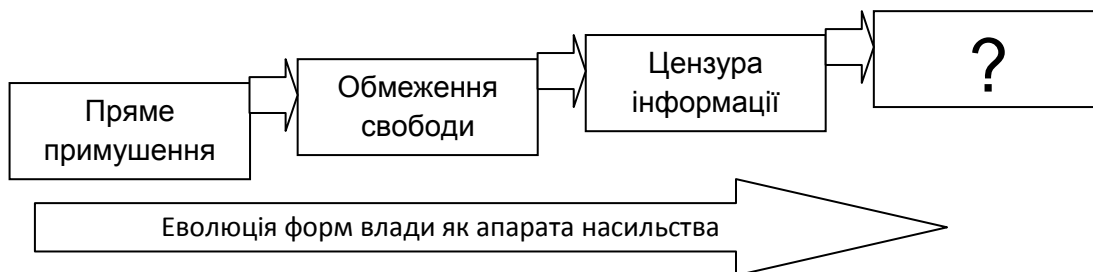

Рис. 3.5. Еволюція форм влади як апарата насильства

Сучасний підхід до розуміння суті і механізмів влади показує, що вона реально працює і здійснюється не через механізми прямого насильства, а перш за все через маніпуляцію середовищем, в якому приймаються рішення, семантичним і інформаційним полем соціуму, маніпуляцією специфічними формами знання. Контроль над свідомістю (у термінології ТРШС – «перехід на мікрорівень» – Л.Ш., М.М.) ефективніший (ідеальніший!) і реалізується за допомогою ЗМІ як контроль над створенням соціально-значимих символів (рис. 3.5). Перш за все над шкалою соціальних цінностей (як це буде показано трохи нижче)! Дуже детально цю тему проаналізував В. Кайтуков в роботі «Еволюція диктату» (http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kaituk/02.php).

Соціальні інститути

*«Все, що живе у світі, вилізло із води.
Паче магніта тягне до себе болото!»*

В. Ланцберг

Визначимо соціум як ряд різних спільнот людей, що складають населення даної держави. Тоді соціальні інститути – це сукупність правил, норм і санкцій, що створюють політичні, соціальні і юридичні рамки взаємодій між людьми в процесі трудової діяльності і в побуті, і організації, що їх забезпечують.

Теоретично соціальні інститути, відповідно до виниклої у людей потреби об'єднуватися, повинні були б забезпечувати максимально комфортні умови для кожного члена співтовариства. Фактично ж, оскільки соціум складається з конкретних людей зі своїм комплексом особистісних якостей і інтересів, реальні міжособистісні стосунки як у всьому соціумі і у взаємодії із зовнішнім середовищем, так і усередині кожного із співтовариств визначаються мотивацією до дій. А мотивація – прагненням до задоволення потреб, які, у свою чергу, визначаються системою цінностей, прийнятою в даному співтоваристві і в соціумі в цілому, тобто, до прагнення придбати ті цінності, які соціум розглядає в членах співтовариства як основні. Так утворюється складна мережа системних зв'язків взаємозалежних елементів (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Соціум как штучна система

Найбільш відому шкалу потреб з п'яти рівнів запропонував Абрахам Маслоу. Для простоти розгляду об'єднаємо деякі потреби, звівши їх до трьох: біологічні, соціальні і творчі. Яка ж основна функція кожній з них? Біологічні (безпека, їжа, секс) повинні задовольнити потребу живого організму вижити як окремій особині і продовжити свій рід як елементу групи (виду). Після їх задоволення настає черга потреб соціальних. Їх функція – бути значимим серед собі подібних, користуватися у них авторитетом, любов'ю і увагою. Ці два рівні в принципі властиві і вищим тваринам. Але лише людині властивий третій рівень – творчий, який і відрізняє його від інших живих організмів.

Заклавши як принцип дії державної структури захист приватної власності, соціум тим самим визначив основний параметр оцінки рівня соціальної значущості кожного його члена – кількість і якість матеріальних об'єктів, якими він володіє. І якщо мораль суспільства визначають матеріальні цінності, то і ринкова економіка, відповідно, орієнтована на створення престижних речей, тобто на задоволення потреб біологічних і соціальних. Апофеозом суспільства споживання виступає усе більш чітка тенденція до створення «одноразових речей» – від посуду до автомобілів...

Ще в кінці XIX (!) століття Т. Веблен сформулював концепцію «демонстративного споживання», відповідно до якої поведінка представників класу багатіїв обумовлена інстинктом суперництва і бажанням прославитися: багато товарів купуються не для того, щоб задовольнити свої особисті потреби, а щоб виділитися серед інших, продемонструвати себе як спроможних людей (Розмаинский, Холодилин [http://www.gumer.info/bibliotek Buks/Econom/rozm/intro.php](http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Econom/rozm/intro.php)). Чи варто тоді дивуватися, що теза «жити краще» не означає «жити краще, ніж вчора», а означає «жити краще, ніж інші»!

Звідси ж – прагнення окремих розвинених країн стати світовими науково-технічними лабораторіями, звідси – прагнення «золотого мільярда» зберегти свій пріоритет в рівні життя – за рахунок збереження низького рівня життя інших жителів планети. Тому що біологічні потреби – первинні. І для людини з менш високим рівнем свідомості і інтелекту такі соціальні потреби – звичні, зрозумілі і відчутні. І насаджуються всіма можливими методами і засобами, прагнучи втягнути кожного з нас в перегони споживачів, в перегони, в якіх вже ніколи не можна буде зупинитися...

І якщо повернутися до структури «Держава», то побачимо, що в даний час величезна кількість соціальних інститутів і значна частина економіки функціонують не для того, щоб розвивати кожного члена соціуму, підвищувати його матеріальний і духовний рівні, а лише для того, щоб запобігати – з метою збереження соціальної стабільності – наслідки проявів його негативних якостей: агресивності, жадоби, амбітності, прагнення до самоствердження за рахунок інших членів суспільства!

Скільки ж витрачає соціум на негативні якості, пов'язані із збереженням приватної власності? Це перш за все міжособистісні витрати, призначені для захисту самої особи: замки на дверях квартир, під'їздів, автомобілів і гаражів; ґрати на вікнах і балконах; забори і огорожі; сейфи; системи спостереження і сигналізації; особиста зброя; охоронці і так далі.

До внутрішніх державних витрат віднесемо витрати на функціонування систем для захисту норм поведінки, що склалися, в політичній, економічній і соціальній сферах. Це служби безпеки і їх технічне

оснащення; вся юриспруденція; пенітенціарна система; всі види охорони; податкові і контрольно-ревізійні служби; банківська система; функціонування грошей і так далі.

І до міждержавних – витрати на функціонування систем для захисту держави або групи держав, що об'єдналися, від посягань на його територію, економіку, населення і ідеологію. Це армії (люди, зброя, земля і так далі) і військові блоки, кордони, митниці, Інтерпол та інші.

Який же рівень цих витрат? Лише три дуже простих і різнопланових приклади:

1. У 2007 р. в Афганістані зібрана рекордна кількість опіата – 8 тис. тон. За деякими розрахунками, переорієнтація сільського господарства Афганістану на виробництво продуктів харчування вимагала 36 млрд. дол. Витрати США на присутність в Афганістані військового контингенту і підтримку порядку до 2009 р. вже обійшлися в 60 млрд. дол. І сотні мільярдів коштують людству наслідки від вживання наркотиків...

2. Для боротьби з міжнародним тероризмом в США розроблена програма «Біоцит» вартістю 5,6 млрд. дол. Аналогічні програми розробляє Великобританія і інші країни. Одним з елементів цієї системи, до речі, є електронні паспорти...

3. В 2012 р. в бюджет України (312,8 млрд. грн.) на утримання державних органів, що виконують «захисні» функції, було асигновано 54,1 млрд. грн. – 17,3% (Державний бюджет України на 2012 рік // ВР України. Закон від 22.12.2011 № 4282-VI http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T114282.html).

З урахуванням міжособистісних витрат в масштабах Землі в даний час приблизно 25% світової економіки функціонують для того, щоб збалансувати – з метою збереження соціальної стабільності – наслідки проявів негативних якостей особи.

«Низька пожадливість була рушійною силою цивілізації з її першого до сьогодення дня; багатство, це раз багатство і тричі багатство, багатство не суспільства, а ось цього окремого жадливого індивіда було її єдиною визначальною метою.» (Енгельс, 1982).

Система освіти, або Камо грядеши, людство?

Створивши суспільство як штучну систему, людство тим самим визначило і напрям його розвитку: у бік підвищення рівня ідеальності цієї системи з точки зору людини – його творця і споживача. І тоді виникають природні питання:

1. Який стан соціуму можна вважати ідеальнішим?
2. За рахунок чого може відбуватися ця ідеалізація?
3. Яким чином може йти цей процес?

Ще в 1969 р. Джеймс Міррліс і Вільям Вікрі (Нобелівська премія по економіці, 1996 р.) почали шукати причини неефективної роботи ринків і виявили «асиметричність» інформації. І вже в 1970 р. Джордж Акерлоф (інститут Берклі, Каліфорнія) почав розробку теорії «асиметричності» (Нобелівська премія по економіці 2001 р. спільно з Майклом Спенсом із Стенфордського і Джозефом Стігліцем з Колумбійського університетів), прийшовши до висновку про необхідність більшого втручання держави в економіку.

У 1998 році ринкова економіка була визнана як одна з провідних причин голоду в бідних країнах (Нобелівська премія професору Амартію Сіну, Кембрідж, США).

Криза, що почалася в 2008 р., в черговий раз підтвердила недосконалість існуючої господарської моделі: *крупний капітал в сучасних умовах менш ефективний власник, чим держава*. На зустрічі глав урядів в Давосі ще в січні 2010 року відкритим текстом це висловив Президент Франції Ніколя Саркозі:

«Глобалізація породила світ, де все віддано на відкуп фінансистам. Все! І майже нічого – людям праці. Підприємців підім'яли під себе спекулянти. І створили систему, де нормою стала ризикована гра з чужими грошима. Пані та панове! Без втручання держави все б взагалі рухнуло. Був би повний провал. І справа тут не в тому, що краще: лібералізм або соціалізм, праві погляди або ліві. Це просто факт. Якщо ми не змінимо правила роботи банків, якщо ми залишимо без змін правила кредитування і бухгалтерського обліку, то чого ще нам чекати від такого капіталізму, як сьогодні?» (Чашин Юрій, 2010. 02.02.2010 <http://chash24.ru/>)

Соціальні інститути сучасного ринку, побудовані на вищій мірі раціональності, на обчисленні чистої вигоди, руйнівні для особи і стали гальмом для розвитку економіки.

З позицій законів розвитку штучних систем глобалізація як форма функціонування штучної системи «суспільство» неминуха, оскільки забезпечує (з енергетичної точки зору) його найбільш економічне існування, відкидаючи, по ходу розвитку, енерговитратні допоміжні елементи.

Сучасний стан системи «людина-економіка» можна порівняти з системою «водій-автомобіль». Більшість аварій, як показує статистика, відбуваються з вини водіїв: перевищив швидкість і не впорався з управлінням, упорався в нетверезому стані.

«Куди ми приїдемо» – залежить від того, наскільки людство тверезе, щоб вибрати основний параметр оцінки рівня соціальної значущості кожного члена соціуму:

- або кількість і якість матеріальних об'єктів, якими він володіє,
- або його діяльність на благо всього суспільства.

У першому варіанті неминучі війни за природні ресурси, що прикриваються масками боротьби з тероризмом, за вільний ринок і демократію і так далі, що врешті-решт призведе до глобальної катастрофи.

При другому варіанті зміна системи цінностей дозволить переорієнтувати значну частину економіки з виробництва «престижних речей» на соціальні потреби всього суспільства і вивільнить величезні природні, матеріальні і людські ресурси за рахунок усунення соціальних інститутів, що виконують в системі «держава» допоміжні функції.

Яка ж модель суспільства в цьому випадку повинна прийти на зміну сучасної?

Досліджуючи конкретно-історичну еволюцію ринкової економіки не як окремо взятого об'єкту, а як підсистему суспільства, представники різних напрямків інституціоналізму прийшли до спільного висновку про існування об'єктивних економічних законів, на ефективність дії яких накладаються всілякі позаекономічні чинники – етичні, психологічні, юридичні. Їх взаємопереплетіння створює інституційне середовище і робить такий вплив на економічне зростання, що інвестиції забезпечують ефективність економічного розвитку лише на 20%. Провідним же чинником є соціальна політика і етично-психологічна обстановка в суспільстві (Гундаров http://www.stoletie.ru/obschestvo/igor_gundarov_jest_model_vyhoda_iz_krizisa_2009-07-10.htm).

Про значення етичних норм в економіці говорив ще Арістотель, протиставляючи її хрематистиці – галузі діяльності людини, пов'язаної з витяганням вигоди. В кінці XIX століття Т. Веблен ввів в її оцінку етичний критерій, заклавши основи інституціоналізму – нового напрямку в дослідженні економіки як науки:

– бізнес, орієнтований на здобуття користі, є регресивною силою;

– індустрія, рухома інженерами відповідно до технічного прогресу і інстинктів майстерності, є силою прогресивною (Розмаинский, Холодилин http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/rozm/intro.php).

У постіндустріальну епоху на зміну основного капіталу приходять капітал людський, який в суспільстві, заснованому на знанні, відіграє провідну роль у нових галузях виробництва. Саме зростаюче значення людського капіталу визначає не тільки нову структуру зайнятості, але також створює передумови для руйнування старих і формування нових соціально-економічних відносин всередині соціуму.

Виходячи з потреби, яка призвела окремих людей до необхідності об'єднатися, визначимо ідеальне суспільство як об'єднання особистостей, кожна з яких в ході спільної діяльності заради досягнення спільної мети повністю розкриває свої здібності і реалізує свої можливості (Меєрович, Шрагина, 2002).

І тоді оцінка кожного члена такої спільноти відбуватиметься за якостями особи, що належать третьому, вищому рівні потреб людини – творчому, а оцінка його соціальної значущості – за результатами його діяльності на благо всього суспільства.

Відповідь на питання № 2 «За рахунок яких чинників може відбуватися ідеалізація соціуму?» підказують психолог Л. С. Виготський і педагог А. С. Макаренко.

«Психологічна природа людини – це сукупність суспільних відносин, що перенесені всередину особистості і стали її функціями. Структури вищих психічних функцій – зліпок колективних соціальних відносин між людьми ... » (Виготский, 1984).

«Я впевнений, що якщо людина погано вихована, то в цьому виключно винні вихователі. Якщо дитина добра, то цим вона теж зобов'язана вихованню, своєму дитинству. Людина погана тільки тому, що знаходилася в поганій соціальній структурі, в поганих умовах.» (Макаренко, 1990).

Система цінностей людини визначається його вихованням, а виховання – це один з результатів діяльності системи освіти.

Вище ми вже відзначали, що поява нових технологій (а темп їх змін все зростає!) та їх впровадження в усі сфери виробництва викликає необхідність підвищувати рівень інтелектуалізації працівників. Задовольнити цю потребу може тільки система освіти. Саме економіка (у найширшому сенсі цього поняття) виступає основним замовником і споживачем «продукту», який випускає система освіти.

Прогнозуючи в кінці 1950 – початку 60-х років, з якими проблемами зіткнеться людство у 2000 році, кілька груп вчених незалежно один від одного виділили 10 провідних проблем, які визначатимуть розвиток країн. Проблемою № 1 усі назвали освіту і виховання: нові системи освіти, нові методи викладання (Байнхауэр, Шмакке, 1973, С. 13).

Прогноз ствердився: на тринадцятому році XXI століття з 4 показників, за якими Програма Розвитку ООН оцінює індекс розвитку людського потенціалу країни, два пов'язані з освітою – це рівень грамотності населення і валовий рівень охоплення населення навчанням. До речі, у цьому списку (187 країн) Україна з 66 місця (2005 р.) опустилася на 76 (2010 р.) ...

Проблема «Суспільство» опинилася на 9 місці і розглядалася в контексті: демографічний вибух, аналіз взаємовідносин між людьми, інформація як система раннього оповіщення про майбутні події. Цікаво, що в ході дослідження майбутнього жодна з груп не спробувала спрогнозувати, до чого може призвести зростання рівня грамотності населення ... Але якщо на ці наслідки не звернули уваги футурологи, то їх дуже чітко в цей же час сформулювали письменники-фантасти Аркадій і Борис Стругацькі («Трудно быть богом», 1963).

Ймовірно, вченим тоді просто не вистачило уяви ... Або знання системного підходу та вміння його застосовувати: новий французький інституціоналізм, або економіка угод, в якому ринкова економіка розглядається не як окремо взятий об'єкт дослідження, а як підсистема суспільства, виник пізніше, на рубежі 1980-1990-х років (Розмаинский, Холодилин http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/rozm/intro.php). У самій середині XX століття, в період бурхливого розвитку промислового виробництва і створення

транснаціональних корпорацій, футурологам і в голову не приходило, що не мине й десяти років, і під сумнів у праві на життя буде відмовлено основі основ сучасної економіки – вільному ринку.

Але повернемося до системи освіти (рис. 3.7). Її основні структурні компоненти - це мета (Навіщо вчити?), зміст (Чому вчити?), методи (Як?), учні (Кого?) і вчителі (Хто вчить?).

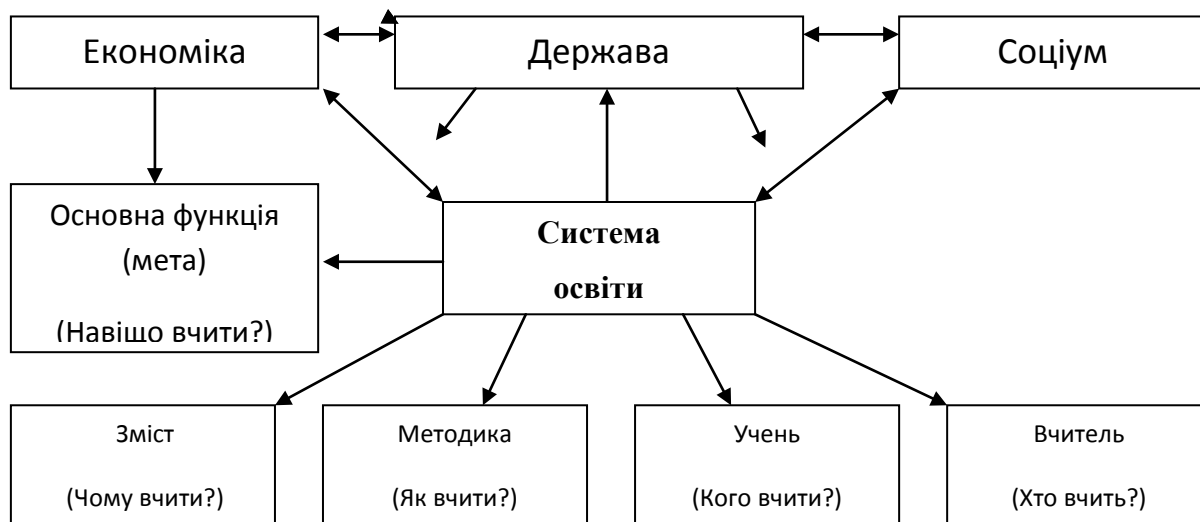

Рис. 3.7. Структура системи освіти та її взаємозв'язок з деякими елементами системи «Держава»

Розвиток системи освіти відбувався відповідно до запитів її основного замовника і споживача – економіки, і відповідав основній потребі – вижити! Щоб вижити на сучасному етапі – етапі виробництва ідей і технологій – і не перетворитися на «сировинний придаток», економіка вимагає сформуванню у випускника **комунікативність** як здатність працювати в команді, **креативність** як здатність приймати самостійні й ефективні рішення і **здатність до навчання** як здатність швидко освоювати нові технології (Вудкок, Френсис, 1991; Как работают японские предприятия. Под ред. Я. Монтена и др. М., Экономика, 1989). Звідси зрозуміло, чому весь світ говорить про кризу системи освіти: **концепції профільної освіти**, і насамперед середньої (у тому числі схваленої МОН України), **морально застаріли**, оскільки готують фахівців для минаючого промислового етапу! (Меерович, 2004).

Потреба змінити мотивацію, щоб підвищити продуктивність і якість праці працівника, змушує суспільство підвищувати рівень її свободи та інтелектуалізації, що врешті-решт призводить, у відповідності з основним законом ТРШС про підвищення рівня ідеальності, до необхідності «виробництва» людини як творчої особистості.

І можновладці зіткнулися з **корінним протиріччям**: якщо держава хоче вижити – вона має розвивати економіку. Щоб розвивати економіку – потрібно розвивати людину. Але мисляча особистість замислюється не лише над пошуком вирішення виробничих проблем – вона оцінює також, хто і як нею управляє і як розподіляються вироблені нею продукти. І вибирає того, хто ставиться до неї як до особистості (рис. 3.8)... Тому дилеми тут по суті немає – є лише питання часу...

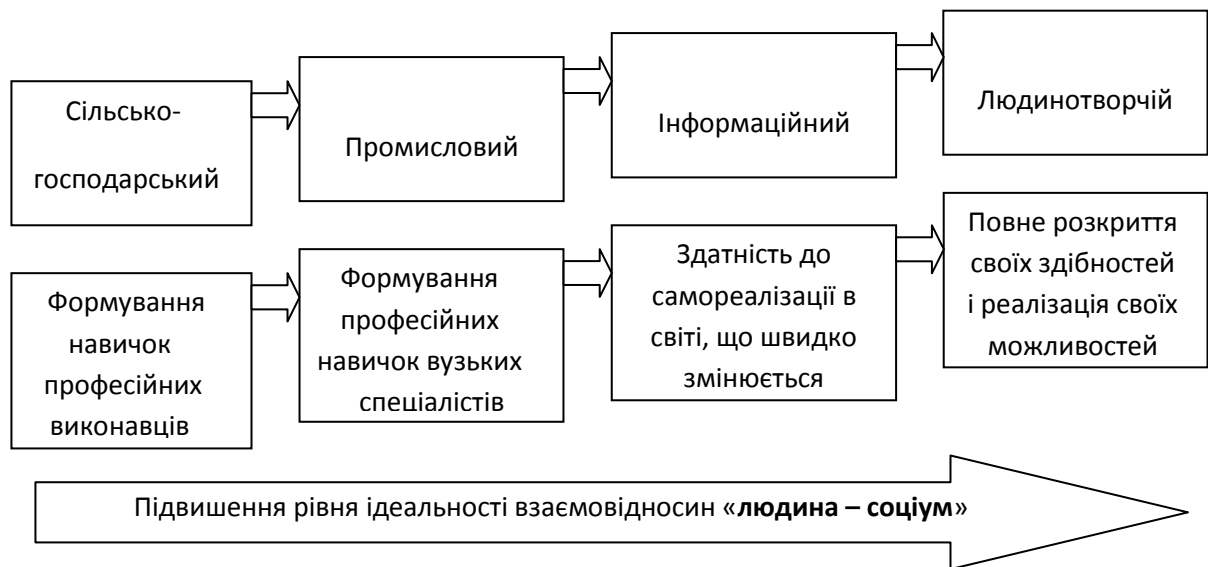

Рис. 3.8. Зміна основної функції системи освіти на різних етапах розвитку економіки і вплив цих змін на соціальні інститути

Залишається третє питання, найголовніше: ЯК? Яким чином може йти цей процес? Щоб забезпечити сучасну економіку відповідними кадрами, у системи освіти є тільки один варіант: перейти від існуючої «школи знань» до «школі мислення». А перехід від нереклексивного освоєння знань до усвідомленого оволодіння і володіння розумовими прийомами та операціями можливий тільки за рахунок зміни парадигми методології викладання – з репродуктивної на продуктивну, при якій отримання знань в ході навчального процесу стає не метою, а засобом формування творчої особистості (Меєрович, 2004).

Ключовий елемент такої системи освіти – Творчий Вчитель: будь-яка реформа освіти і педагогічна технологія реалізується в шкільному класі або у вузівській аудиторії, в яких нові покоління готуються до життя в конкретному суспільстві. І саме Вчитель виступає ініціатором потреби цього суспільства – його економічної та соціальної формації.

Майбутнє будь-якої держави – у створенні системи освіти, що готує творчі кадри, насамперед – Творчого Вчителя. І це майбутнє вимагає докорінно змінити всю систему освіти, починаючи з підготовки нових педагогічних кадрів. А ще раніше – зі зміни ставлення до них ...

Закони розвитку штучних систем об'єктивні, і корінна реформа системи освіти – як провідного чинника розвитку економіки – немінуча. І які б зігзаги не виробляла еволюція суспільства в окремих географічних районах і в деякі тимчасові періоди, загальний результат на досить тривалому етапі часу теж однозначний: *постійне підвищення числа людей, що долають своє біологічне «єго» і все більш повно реалізують себе як творчі особистості на благо всього суспільства.*

Розвиток штучних систем, відповідно до одного із законів, відбувається за рахунок усунення елементів, що виконують допоміжні функції (Меєрович, Шрагіна, 2004, Прил. № 1.). Інтелектуалізація людини як елемента системи «суспільство» по ланцюжку системних зв'язків немінуче призводить до корінної зміни соціальних інститутів на всіх рівнях – від суспільно-економічних до побутових. Зміна потреб і, відповідно, системи цінностей дозволить переорієнтувати значну частину економіки з виробництва «престижних речей» на соціальні потреби всього суспільства і вивільнить величезні природні, матеріальні і людські ресурси за рахунок усунення карально-надглядно-регулюючих елементів суспільства, що виконують допоміжні функції. *Суспільство, що складається у своїй основі з високоморальних людей, є найменш енерговитратним, так як функціонує найбільш ефективним чином.*

Застосування соціальних технологій, які враховують закони розвитку штучних систем, забезпечує, на погляд авторів, можливість їх усвідомленого використання в конструюванні соціальної реальності.